

УДК 655.4/5:[006:005.336.3]

Вадим Дніпренко,
доцент кафедри інформаційних технологій КНУКІМ

Стандартизація у книжковій справі як нормативна база менеджменту якості

Розглянуто чинні стандарти в галузі книжкової справи як нормативну базу менеджменту якості. Наголошено, що це проблема комплексного характеру, яка потребує вироблення спільної стратегії всіх галузей книжкової справи.

Ключові слова: менеджмент якості, якість книжкової продукції, державні стандарти, книжкова справа, видавнича справа, поліграфія, книжкова торгівля.

Постановка проблеми. Розвиток книжкової справи в Україні за часів незалежності характеризувався складними й здебільшого негативними процесами, що ледь не призвели до руйнації галузі (приміром, 1999 р. на одного мешканця країни припадало 0,4 примірника, тоді як 1989 р. — 3,7). Динаміка книговидання в Україні свідчить про те, що вагомий вплив на нього чинять економічні, політичні, правові, соціокультурні чинники. Не менш важливий і такий, як депрофесіоналізації сфери, що відбувалася впродовж 90-х рр. ХХ ст. На противагу державним видавництвам, що мали висококваліфіковані кадри, проте були неспроможні оволодіти ринковими методами господарювання, засновувалися численні малопотужні видавництва, колективам яких часто бракувало фахових знань. Отже, до проблем скорочення кількості видань додалося й зниження їхньої якості. Причини насамперед полягали в тому, що новостворені видавництва не мали жодного уявлення щодо процесу стандартизації. Ситуацію у сфері застосування видавцями стандартів на початку нового тисячоліття М. Тимошик охарактеризував як "повне безладдя і хаос" [11]. І хоча перші кроки з її виправлення було зроблено 1994 р. завдяки створенню при Державному комітеті зі стандартизації, метрології та сертифікації України Технічного комітету "Технологія поліграфії" на базі Українського науково-дослідного інституту поліграфічної промисловості ім. Т. Г. Шевченка у Львові, реальні зміни у цьому напрямі стали відчутними лише у ХХІ ст.

Для сучасного стану книговидання в Україні характерна позитивна динаміка: 2016 р. порівняно з 2015 р. у загальному асортименті книг і брошур спостерігалось зростання і за назвами, і за тиражами. Водночас якщо проаналізувати реальну статистику, то вона невтішна: 2014 р. на одного мешканця України припадало 1,28 примірника, 2015 р. — 0,85, 2016 р. — 1,14 [2].

У дискурсі видавців-практиків і теоретиків книжкової справи поширене твердження про потужну експансію російських книговидавництв на український книжковий ринок. З цим, безумовно, важко не погодитися. Проте події останніх чотирьох років призвели до майже повного усунення головного конкурента, що надало унікальні можливості для розвитку власного книговидавництва. А тому слушним є питання, як скористуються цією ситуацією вітчизняні книговидавці.

Скрутний економічний стан, в якому нині перебуває наша країна, суттєво позначається на купівельній спроможності населення, а отже частка витрат на придбання книг зменшується. Конкуренція друкованої книги з несанкціонованими електронними виданнями, які можна прочитати безплатно, потребує посиленої уваги до концепту якості видань. Адже тільки якісне видання спроможне довести життєздатність традиційної друкованої книги, за яку варто заплатити гроші.

Отже, особливої ваги в розвитку сучасної книжкової справи набуває менеджмент якості, в якому чільне місце посідає стандартизація.

Мета статті — розглянути чинні стандарти в галузі книжкової справи як нормативну базу менеджменту якості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема якості у книжковій справі була предметом численних наукових розвідок, серед яких виокремимо праці таких вітчизняних фахівців, як С. Гавенко, А. Бессараб, Г. Глотова, М. Мартинюк, О. Мельников, Р. Влох, Н. Зубко, С. Кашуба, Т. Олада, А. Стрижак, Л. Швайка, Т. Булах та ін.

Питання управління якістю розглядали В. Огвоздин, М. Шаповал, І. Корнілов, В. Ничка та ін.; процеси менеджменту якості в книжковій сфері — Б. Єсенькін, Н. Сеньківська, С. Гавенко, І. Гавенко, Л. Кулік, Р. Козак, І. Босак та ін.

Стандартизації у книжковій сфері присвячено публікації М. Хойнацького, М. Тимошика, Н. Горбенко, Г. Плиси та ін. Безпосередньо ролі стандартизації в підвищенні якості приділяли увагу С. Гавенко, І. Гавенко, І. Босак, Г. Плиса та ін.

Виклад основного матеріалу. Поняття "якість" у широкому сенсі є універсальною філософською категорією, що охоплює явища зовнішнього світу і свідомість людини. Категорія ж якості продукції — одна з найскладніших серед тих, з якими доводиться стикатися спеціалістам, оскільки її характеристика надзвичайно багатогранна. Проблема якості чи не найактуальніша й у книжковій справі, адже вона є елементом інформаційної, духовно-культурної та економічної сфер суспільства, а книга має триєдину сутність (матеріальний виріб, нематеріальна субстанція та товар). Як матеріальний виріб книжкова продукція, в результаті виробничої діяльності, набуває певних технічних властивостей, пов'язаних з її корисністю, надійністю, здатністю виконувати цільове призначення тощо. Як нематеріальну субстанцію книжкову продукцію визначають такі критерії: інформаційна насиченість, рівень редакторсько-художньої підготовки авторського оригіналу до друку. Також якість має економічний складник, оскільки на кожний виріб витрачено певну частку праці. Продукція має товарну форму й підлягає економічному обліку, а тому варто враховувати, що різні характеристики продукції, котрі складають її якість, здебільшого суперечать одна одній, і поліпшення однієї з них часто призводить до погіршення іншої. Наприклад, забезпечення надійності зумовлює зростання вартості.

Зазначені особливості відображено й у дефініціях якості видавничої продукції, наведених авторитетними фахівцями галузі. Зокрема, на думку Б. Есенкіна, якість — це "сукупність властивостей книги і послуг з її просування, покликаних задовольняти потребу відповідно до цільового призначення книги" [7]. Не менш важливим є питання критеріїв якості книжкового видання. Г. Глотова вважає, що якість визначається "сукупністю змістовно-інформативних, техніко-технологічних, ергономічних, естетичних, економічних параметрів" [5, с. 15]. Н. Зубко й А. Судин пропонують оцінювати якість за низкою параметрів, з-поміж яких вирізняють параметри в інформаційній та матеріально-технічній сферах, і трактують якість книги як маркетингову сукупність властивостей, ознак, що визначають відповідність книги запитам споживачів [8]. На думку Т. Булах, якість видання має три складники: змістова якість, якість оформлення та якість виготовлення [1]. Узагальнену концепцію системного підходу до оцінки книжкового видання і класифікацію показників якості запропонувала С. Гавенко, виокремивши споживчі (експлуатаційні), виробничі (контрольовані та регульовані) показники та показники властивостей поліграфічних матеріалів [4].

Проблема якості актуальна й для інших галузей книжкової справи. Зокрема, якість роздрібною книжковою торгівлю передбачає своєчасне оновлення асортименту, "дружній інтерфейс в обслуговуванні", наявність додаткових послуг, особливо з інформування

покупця, доступність асортименту для перегляду й відбору тощо. Останнім часом питанню управління якістю приділяють увагу й бібліотекознавці [12]. Водночас лише консолідація зусиль усіх учасників галузі здатна забезпечити її сталий розвиток — за умови впровадження систем управління якістю на всіх етапах життєвого циклу книги.

Законодавчою основою для формування вимог якості є нормативні документи, до яких належать стандарти різного рівня. Ці документи дають змогу здійснювати управління якістю на всіх стадіях життєвого циклу продукції, що свідчить про їх вагомую роль у менеджменті якості. Водночас функції стандартів у процесі управління якістю мають і певні обмеження: більшою мірою їх застосовують в управлінні якістю продукції та послуг, меншою — якістю керівництва та процесів.

Основні положення систем управління якістю та відповідну термінологію регламентує державний стандарт ДСТУ ISO 9000-2001 "Системи управління якістю. Основні положення та словник", який є перекладом міжнародного стандарту ISO 9000:2000 *Quality management systems — Fundamentals and vocabulary* і розроблений Технічним комітетом ТК93 "Управління якістю і забезпечення якості". Згідно зі стандартом, управління якістю — це скоординована діяльність, що полягає у спрямуванні та контролюванні організації щодо якості. Ці дії передбачають розроблення політики й цілей у сфері якості, планування якості, контроль якості, забезпечення якості та поліпшення якості [6].

Щодо стандартизації у книжковій галузі фахівці наголошують, що її рівень не відповідає сучасним принципам управління якістю, положенням ISO та вимогам часу, оскільки стандарти є лише кальками колишніх, затверджених за часів СРСР документів. На початку двотисячних М. Тимошик проаналізував чинні вітчизняні видавничі стандарти з погляду відповідності європейським традиціям книговидання і визнав, що вони є "списаними" і "прилаштованими" до "колишніх вкрай зарегламентованих і заідеологізованих радянських стандартів". Натомість учений пропонував зосередити увагу насамперед на книзі як товарі, що має вплинути і на зміст стандартизації [11, с. 55—56].

Очевидно, що проблема ролі стандартів у забезпеченні якості є комплексною і стосується як усіх етапів життєвого циклу книги, так і її триєдиної природи (змістових, матеріальних і товарних властивостей, між якими потрібно знайти баланс). Якщо розглянути усталену практику радянського книговидання, котру на рівні стандартів майже повністю успадкувало українське, то в галузі ідентифікації видання вона здебільшого орієнтована на узгодженість між різноманітними соціальними інститутами книжкової справи. Західна ж практика щодо ідентифікації видання має на меті:

- ідентифікацію інтелектуальної власності на книгу;
- ідентифікацію видавництва, особливо у разі правових суперечок;
- спрощення процесу статистики;
- допомогу в логістиці та маркетингу;
- допомогу у фіскальних процедурах.

Очевидно, що ідентифікація книги передусім спрямована на її товарну сутність, а отже розроблення окремих стандартів має бути складником комплексної політики у цьому напрямі. Тільки за цієї умови можна досягти збалансованості в управлінні якістю на кожному етапі життєвого циклу книги. Важливим чинником, що спонукав до активного залучення міжнародної практики в галузі стандартизації книжкової справи, також є поширення нових інформаційних технологій.

Проаналізуємо, які стандарти забезпечують якість основних процесів, продуктів та послуг у книжковій сфері. Життєвий цикл книги розпочинається з автора, котрий створює рукопис. На перший погляд видається, що творчий процес не має жодного стосунку до стандартизації, але відповідальність автора за творчий продукт, з одного боку, та захист його авторських прав, з іншого, регулюють положення певних стандартів: ДСТУ 4861:2007 "Інформація та документація. Видання. Вихідні відомості", ДСТУ 8299:2015 "Інформація та документація. Знак охорони авторського права. Правила подання у виданнях". На цій стадії забезпечується змістова якість видання.

Забезпечення якості на редакційно-видавничому етапі здійснюється із застосуванням ширшого спектра стандартів. Зауважимо, що одним із розробників державних стандартів у галузі видавничої справи є Книжкова палата України. За період від 1992 до 2015 р. установою було розроблено 16 стандартів цієї галузі, з них 13 розроблено вперше, 3 переглянуто [9]. До 2014 р. Книжкова палата України виконувала функції органу контролю за дотриманням стандартів суб'єктами видавничої справи. Згідно з новою редакцією Закону України "Про видавничу справу", на установу покладено методичну функцію — складати аналітичні огляди з питань дотримання суб'єктами видавничої справи положень національних стандартів щодо оформлення вихідних відомостей у виданнях та надсилати методичні листи видавцям. Дослідження стану оформлення вихідних відомостей суб'єктами видавничої справи, що проводили фахівці Книжкової палати України у 2015 — першому кварталі 2016 р. на основі аналізу документного потоку обов'язкових примірників книжкових видань, свідчить, що лише третина видавців випускає їх без грубих порушень. Видавці припускаються помилок в оформленні майже всіх елементів вихідних відомостей видань [10].

Для запобігання зазначеним порушенням видавці мають неухильно дотримуватися вимог державних стандартів: ДСТУ 3017:2015 "Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять"; ДСТУ 4861:2007 "Інформація та документація. Видання. Вихідні відомості"; ДСТУ 3145-95 "Коди та кодування інформації. Штрихове кодування. Загальні вимоги"; ДСТУ 3582:2013 "Інформація та документація. Бібліографічний опис скорочень слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила"; ДСТУ 4515:2006 "Інформація та документація. Видання. Міжнародна стандартна нумерація серіальних видань"; ДСТУ 3814:2013 "Інформація та документація. Видання. Міжнародна стандартна нумерація книг"; ДСТУ 7342:2013 "Інформація та доку-

ментація. Видавничі анотації. Правила складання та подання у виданнях"; ДСТУ 8299:2015 "Інформація та документація. Знак охорони авторського права. Правила подання у виданнях"; ДСТУ 8344:2015 "Інформація та документація. Видання. Основні елементи. Терміни та визначення понять"; ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 "Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання"; ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 "Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Заголовок. Загальні вимоги та правила складання"; ДСТУ ГОСТ 7.84:2008 "Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Видання. Обкладинки та палітурки. Загальні вимоги та правила оформлення".

Вагоме значення у підвищенні якості на редакційно-видавничому етапі має нещодавно оновлений ДСТУ 3017:2015 "Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять". Стандарт закладає підвалини спільної для всіх учасників видавничого процесу оновленої терміносистеми, яка адекватно відображає сучасний видавничий потік, створює підґрунтя для грамотної ідентифікації певних типів видань, що, безумовно, сприяє правильному оформленню окремих елементів їх вихідних відомостей.

Важливу роль відіграють стандарти й у визначенні концепції майбутнього видання, що передбачає досягнення гармонійного поєднання та оптимального балансу між змістовим, матеріальним й товарним складниками.

Під час проектування макета видання потрібно застосувати такі стандарти: ДСТУ 3772:2013 "Оригінали для поліграфічного відтворення. Загальні технічні вимоги"; ДСТУ 7449:2013 "Шрифти друкарські (на кириличній та латинській графічних основах). Групи. Місткість"; СОУ 18.1-02477019-07:2015 "Поліграфія. Підручники і навчальні посібники для загальноосвітніх навчальних закладів. Загальні технічні вимоги (зі зміною № 1)"; СОУ 18.1-02477019-11:2014 "Видання для дітей. Загальні технічні вимоги"; СОУ 18.1-02477019-14:2015 "Видання книжкові. Технічні умови"; СОУ 18.1-02477019-15:2015 "Поліграфія. Обкладинки та палітурки. Типи".

Надзвичайно важливим в управлінні якістю є СОУ 18.1-02477019-09:2015 "Видання. Видавниче оформлення і поліграфічне виконання. Показники якості".

Отже, видавництва, що підтримують політику управління якістю, мають при проектуванні та розробленні книжкової продукції спиратися на чинні стандарти у галузі видавничої справи і на їхній основі визначати показники якості підготовленого до друку видання.

З огляду на те, що поліграфія є виробничим процесом, у цій галузі книжкової справи застосовують найбільшу кількість стандартів. Їх повний перелік наведено у навчальному посібнику С. Гавенко та О. Мельникова "Стандарти у видавничо-поліграфічній галузі" [3]. До речі, проблема ролі стандартів в управлінні якістю у видавничо-поліграфічній галузі найрозробленіша у фаховій літературі, натомість до майже нерозроблених належить питання стандартизації в

управлінні якістю на стадії книгорозповсюдження, оскільки, на нашу думку, воно стосується, з одного боку, книги як товару, з іншого — сервісних характеристик її реалізації. І якщо розглядати книгу як товар, що потребує успішної промоції, то, безумовно, важливим є дотримання стандартів, які забезпечують ідентифікацію видання, про що йшлося вище. Чітке виконання вимог стандартів щодо наведення всієї необхідної ідентифікаційної інформації дасть змогу уникнути суперечностей, котрі виникають між видавцями та книгорозповсюджувачами у таких питаннях, як вихідні дані, технічні характеристики (зокрема, інформація про наклад), анотація. Питання ж сервісних характеристик книгорозповсюдження належить до галузі торгівлі, у стандартах якої не враховуються особливості книжкової продукції.

Розглянувши аспекти застосування стандартів в управлінні якістю, доходимо висновку, що це проблема комплексного характеру, яка потребує вироблення спільної стратегії усіх галузей книжкової справи. *Перспективу* подальших досліджень становить докладний аналіз потреб у стандартизації для управління якістю на кожному етапі життєвого циклу книги.

Список використаної літератури

1. Булах Т. Система критеріїв оцінювання якості книжкової продукції / Т. Булах // Вісник Книжкової палати. — 2013. — № 8. — С. 3—7.
2. Буряк С. Книговидавнича діяльність в Україні за підсумками 2016 року / С. Буряк, Н. Музиченко // Вісник Книжкової палати. — 2017. — № 3. — С. 24—32.
3. Гавенко С. Ф. Стандарти у видавничо-поліграфічній галузі : навч. посіб. / С. Ф. Гавенко, О. В. Мельник. — Львів : УАД, 2006. — 134 с.
4. Гавенко С. Ф. Товарознавчий аспект керування якістю книжкової продукції / С. Ф. Гавенко // Поліграфія і видавнича справа. — 2006. — № 2. — С. 14—19.

5. Глотова Г. Товарна політика у сфері видавничо-книготорговельного бізнесу / Г. Глотова // Вісник Книжкової палати. — 2004. — № 9. — С. 15—19.
6. Системи управління якістю. Основні положення та словник : ДСТУ ISO 9000-2001. — Київ : Держстандарт України, 2001. — 27 с.
7. Есенькин Б. С. Предпринимательство в книжном деле : учеб. пособие / Б. С. Есенькин, А. Ф. Коган. — Москва : МГУП, 2003. — 284 с.
8. Зубко Н. До визначення поняття "якість книги": начерк / Н. Зубко, А. Судин. — Режим доступу: <http://knyhobachennia.com/?category=2&article=288>. — Назва з екрана.
9. Петрова Н. Окремі аспекти наукових досліджень Книжкової палати України / Н. Петрова // Вісник Книжкової палати. — 2016. — № 5. — С. 3—9.
10. Плиса Г. Ефективність застосування стандартів у видавничій діяльності — запорука якості видання / Г. Плиса // Вісник Книжкової палати. — 2016. — № 7. — С. 9—15.
11. Тимошик М. Українські видавничі стандарти: до питання про концепцію розробки і впровадження у практику вітчизняного книговидавництва // Наук. зап. ін-ту журналістики. — 2001. — Т. 3. — С. 41—49.
12. Ткаченко Т. П. Засади формування системи якості бібліотеки / Т. П. Ткаченко // Вісн. Харків. держ. акад. культури. — 2012. — Вип. 37. — С. 120—128.

Рассмотрены действующие стандарты в области книжного дела в качестве нормативной базы менеджмента качества. Отмечено, что это проблема комплексного характера, требующая выработки общей стратегии всех отраслей книжного дела.

The current standards in the field of book business are considered as a normative basis for quality management. It is noted that this is a complex problem requiring the development of a common strategy for all branches of book business.

Надійшла до редакції 3 травня 2018 року

УДК 655.4(477):07

Лариса Мильченко,
старший науковий співробітник
відділу моніторингу засобів масової інформації
Книжкової палати України

Висвітлення в національних і зарубіжних ЗМІ стану та перспектив книговидавництва в Україні

Висвітлено проблеми національного книговидавництва, заходи уряду України, спрямовані на його підтримку й стимулювання, популяризацію книг і читання.

Ключові слова: українське книговидавництво, статистичні дані, заборонена видавнича продукція, популяризація книг.

В українських і зарубіжних засобах масової інформації регулярно виходять інформаційні та аналітичні матеріали, присвячені проблемам розвитку книговидавництва в Україні, в яких експерти надають

оцінку стану та перспектив видавничого бізнесу як чинника формування гуманітарного простору держави.

За результатами моніторингу друкованих та електронних національних і зарубіжних інформа-